

יב. המבנים הביזאנטיים

קימו של יישוב נזירים במצדה בתקופה הביזאנטית היה ידוע מכבר, מאז החלו הבדיקות המדעיות של מצדה במאה שעברה. הבניין הבולט ביותר מתקופה זו היתה הכנסייה הקטנה, הנמצאת בין מבנה א' לארמון המערבי, כ-50 מ' ממזרח לשער-הכניסה הביזאנטי. בניין זה נחקר במיוחד על-ידי שניידר, שאף פרסם את תכניתו⁶⁴. עיקר ה"חידוש" בתכניתו של שניידר הוא מעין אכסדרה עגולה-למחצה באמצע הקיר הדרומי של הכנסייה. כן היה ידוע, בעיקר על-סמך דבריו של דה סולסי⁶⁵, שבאולם העיקרי של הכנסייה היתה פעם רצפת-פסיפס. בעונת-החפירות הראשונה עלה בידנו לחפור את כל הכנסייה, פרט לחצר שמסביבה.

הכנסייה הביזאנטית

(נחפרה בפיקוחו של א. פייגין)

הפרנו את כל חדרי הבניין, שעיקרו, כידוע, אולם מוארך, הפונה מזרחה. קצהו המזרחי של האולם מסתיים באפסיס פנימי, שתקרתו היתה מקורה בכיפה עגולה-למחצה. קירות האפסיס עשויים אבני-גזית, ואילו קירותיו האחרים של הבניין מטיחים ומשובצים בשברי-חרס ובאבנים בדגמים גיאומטריים או דגמים מעולם הצומח. נכנסים אל הכנסייה ממערב, דרך אולם-כניסה, שרוחבו כרוחב האולם העיקרי. בפינה הצפונית-מערבית של האולם הגדול נמצא פתח, שדרכו נכנסים לחדר קטן (לוקוס 384), שמידותיו 3.5×3.5 מ'. דומה, שחדר זה שימש לשמירת כלי-הקודש של הכנסייה, כגון תלבושות וספרים. ממערב לחדר זה נמצא אולם צר ומוארך, שמידותיו

64. ראה: A. M. Schneider, *Forschungen und Funde, Die byzantinische Kapelle auf Masada (es-Sebbe)*, *Oriens Christianus*, 1931, pp. 251-253

65. וראה דבריו על ביקורו בשנת 1851, המצוטטים גם בספרם של ברינוב ודומא-שבסקי (R. E. Brünnow & A. Domaszewski, III, Strassburg 1909). עמ' 239. דה סולסי מספר, שבעורת "באקשיש" שנתן לבדווים חשף חלק מן הכנסייה וגילה רצפת-פסיפס יפה, המורכבת מתשליבים עגולים (entrelacs circulaires). הפסיפס היה הרוס לחלוטין, ודה סולסי לקח עמו כמה חתיכות למוכרת.

חפירות מצדה

8 × 2.5 מ'. אולם זה מתמשך מצפון לאולם העיקרי, עד הגדר המקיפה את חצר הכנסייה. להלן תיאור התגליות העיקריות והמסקנות המתבקשות מהן.

אולם-הכניסה (לוקוס 381)

אולם זה מרוצף בפסיפס לבן, העשוי אבנים גסות באופן יחסי. בכמה מקומות הרצפה הרוסה, ואפשר לעמוד על טיבה. אבני-הפסיפס מוארכות בחלקן, והן מונחות כך שצדן הצר פונה כלפי מעלה. לעובדה זו גודעת חשיבות רבה בבואנו לזהות את "בית-המלאכה לפסיפסים" שליד מבנה OII (וראה להלן).

אולם הכנסייה (לוקוס 382)

כמעט לא נמצאו שרידים מרצפת-הפסיפס המקורית, פרט לאלפי אבני-פסיפס זרוקות ושני קטעים קטנים משני צדי הפתח. מן הספינים נשארו רק הקצוות, המעוטרים בדגם-כבל במסגרת של מיאנדרים. בדין-וחשבון הסופי ננסה לתת הצעת-שחזור לחלק זה, אף-על-פי שאין לדעת, כמובן, את צורת הדגמים ברוב חלקי האולם. כן נתגלו כמה שברי-שיש של הסורג, ועליו דגם-קיסוס וצלב. בקצה המערבי של סלע האפסיס (מן הרצפה עצמה לא שרד מאומה) חצוב בור מוארך, שבו אולי נשמרו הריליקוואריה⁶⁶. כן נבדקה ערימת-האבנים שמחוץ לקיר הדרומי, במקום שלפי השערתו של שניידר היתה אכסדרה. תוצאות הבדיקה הוכיחו, כי אין כל יסוד להשערה זו וכי הערימה נוצרה כתוצאה מפריצת הקיר במקום זה והתמוטטות אבניו. כאן נתגלה פתח צר, שרוחבו 0.9 מ'. ייתכן, שנקרע בשלב מאוחר יותר של הבניין.

חדר 384

תגליתנו החשובה ביותר בכנסייה הביזאנטית היתה בחדר קטן זה: נמצאה רצפה עשויה פסיפס צבעוני באדום, שחור, צהוב ולבן. גם הדגמים נאים ביותר (ראה לוח יח): מסגרת מרובעת של דגם-כבל, ובתוכה 16 מדאליונים עגולים, המוקפים מסגרות-כבל משתלבות. המדאליונים שבשתי הפינות עשויים דגם-שושן בן 12 עלים. המדאליונים שבשתי הפינות

66. וראה לעיל, הדיון בלוקוס 1046 והספרות הנוכרת שם.

המבנים הביזאנטיים

האחרות נהרסו כליל על-ידי מפולת האבנים. שאר המדאליונים כוללים פירות — כגון: רימונים, תאנים, פרי-הדר וענבים — וסל-ביצים ועליו צלב מוארך (כל אלה בשתי השורות המערביות), או פרחים, צמחים ועיטורים גיאומטריים ודגמים מעולם הצומח⁶⁷. על-סמך סגנון הפסיפס ניתן לקבוע, שהכנסייה הוקמה במאה ה'ה'⁶⁸.

בפינה הדרומית-מערבית של החדר נמצא שקע עגול, ובו דגם-אשקוקי מעשה פסיפס. בקיר החדר נתגלו גומחות, ששימשו ארונות. ליד הגומחות נמצאה כמות גדולה של גזרי-עץ.

חדר 385

חדר מוארך זה שימש מקום-מגורים. בקירו המערבי נמצאו 4 גומחות-אחסנה. בפינתו הצפונית-מערבית, בתוך מתחם מאבני-חול, נתגלה כד ביזאנטי שלם. כן נחשפו במקום זה שברים רבים של רעפים ושמשות.

מבנים אחרים

חיי-הציבור של הנזירים התנהלו בעיקר בתדרי החומה שממערב לכנסייה, מצפון לשער. לשם כך נוצלו שני המגדלים ("קולומבאריה") וכמה מבנים לידם שתוקנו. המבנים הביזאנטיים שימשו בעיקר חדרי-אוכל, שבהם הותקנו חוליות-עמודים בשימוש משני לשולחנות, מטבח וכיו"ב. בחדרים אלה — בניגוד בולט לשאר חדרי החומה — נמצאה כמות גדולה למדי של כלי-חרס ביזאנטיים.

לשרידי היישוב הביזאנטי אופייניים שני טיפוסים-מבנים נוספים: (א) מערות (וראה לעיל, הדיון בבריכה 2006 שליד החומה הדרומית-מזרחית), כפי שמעידים הצלבים שצוירו על קירות-הטיח; (ב) תאים בודדים, הפזורים במקומות שונים במצדה. אלה תאים קטנים, הבנויים מאבנים שגלקחו מן המבנים ההירודיאניים. תכנית התאים אחידה. מציינים אותם חלונות רחבים מבפנים וצרים מבחוץ, גומחות-אחסנה ורצפת-סיד לבנה. על חלק ממבנים אלה כבר עמדנו לעיל (וראה הדיון בתא שממזרח לבית-המרתץ הגדול,

67. והשווה את שרידי הפסיפס משומרון: J. W. Crowfoot, Kathleen M. Kenyon & E. L. Sukenik, *The Buildings at Samaria, Samaria*, London 1942, Pl.

LXXXIX

68. בעיה זו תידון בפרסום הסופי. כן יובא בו מחקר מדוקדק יותר של דגמי הפסיפס.

הפירות מצדה

בשלושת התאים שבדרגה העליונה ובמבנה שבאמצע החצר של מבנה (א), ולכן נזכיר כאן רק כמה תאים נוספים שנבדקו על-ידינו. בקצה הדרומי של מצדה נמצאת בריכה (ראה התכנית הכללית, לוקוס 711), שעל מהותה המדויקת טרם עמדנו. על קירה החיצוני הדרומי של הבריכה, שהוקמה על פני השטח, בנו הנזירים שני תאים מן הטיפוס הנ"ל, שביניהם מפריד אולם-כניסה. ממזרח לתאים אלה, כ-30 מ' מצפון לסוגר 1204, חשפנו מבנה מלבני קטן, העשוי אף הוא שני תאים קטנים מטיפוס זה.

"בית-המלאכה לפסיפסים" (681—682)

בשעת הסקר של שנות 1955—1956 נבדקו שני מבנים מדרום-מזרח למבנה ו' (וראה לעיל). ליד המבנה המזרחי ("בעל שני החדרים") נתגלתה כמות גדולה של אבני-פסיפס לבנות ומוארכות. משלחת-הסקר העלתה את ההשערה, שבתקופת הורדוס היה כאן בית-מלאכה לפסיפסים, ואף ייחסה את שני המבנים לתקופה זו. הפירתנו העלתה, כי שני המבנים כאחד $2 = 681 - 682$; $1 = 684$) אינם אלא תאים ביזאנטיים מן הטיפוס שהוזכר לעיל. המבנה המזרחי כולל שני תאים בעלי חלונות מפולשים וחצר קטנה מצד צפון. המבנה המערבי, לעומת זה, כולל רק תא אחד מטיפוס זה. גם במקום זה נתגלו הממצאים הביזאנטיים האופייניים: שברים של שמשות ושל כלי זכוכית וחרס, ומכאן, שגם את תעשיית הפסיפסים יש לייחס לתקופה זו. בדיון על הכנסייה כבר ציינו, שאבני-הפסיפס המוארכות זהות לאלה שנתגלו באולם-הכניסה של הכנסייה.

מותר לשער, שבהמשך החפירות יתגלו עוד 3—5 תאים כאלה. בסיכומו של פרק זה ניתן לומר, שיישוב הנזירים הביזאנטיים במקום מנה 30—50 נזירים, שהתגוררו בתאים ובמערות ושחיהם הציבוריים התנהלו במבנים שממערב לכנסייה (על זמני היישוב הביזאנטי — ראה להלן, פרק-הסיכום).